

*С.М. Форкош,
кандидат філософських наук*

СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Стрімкі зміни поля сучасної культури вимагають глибокого методологічного осмислення і застосування відповідного інструментарію до їх дослідження. Сучасна культура з її «мозаїчною» будовою змішує все і вся, стираючи звичні рамки смислових значень. Постмодернізм, основоположна домінанта сучасного культурного процесу, характеризується «грою мертвими формами» [1, 40], абстрагованістю від людини та її проблем.

Найскладніші процеси культуровиробництва і культуротворчості потребують адекватних методологічних засобів, пошук і аналіз яких виявляє нові аспекти пізнавальних ситуацій. У цьому плані звернення до методологічних напрацювань природничих наук є безперспективним. По-перше – через жорсткість і довготривалу стабільність парадигмальних схем (класицизм, некласика, постнекласика), по-друге, – тому, що збільшується розрив між уповільненим процесом поповнення методологічного інструментарію і зростаючим темпом усвідомлення ціннісних орієнтирів продуктивної діяльності.

У такій ситуації певні надії пов'язуються з особливостями мислення у сфері технологій. Однак методологічна складова в технологічному мисленні поки перебуває в початковому стані. Тому парадигмальні орієнтири слід шукати в методологічному усвідомленні гуманітарного знання.

Найбільш прийнятним орієнтиром завдяки своїй динамічності виступають соціологічні та лінгвістичні науки. У соціології стрімко збільшується масив фенологічного знання, становлення якого супроводжується використанням методологічно апробованих елементів. Проте їх евристичні можливості в полі культурних трансформацій досить проблематичні.

На сучасному етапі методологія історії та культури «часто стикається з проблемами, що лежать поза її предметами – в галузі лінгвістики, етнології, економіки, літературного аналізу або ж теорії міфу» [2, 14].

Мова виконує різні функції: висловлювання суб'єктивних почуттів і намірів; комунікативну, в основі якої лежить претензія людей на взаємні визнання; функцію репрезентування зовнішнього світу. Всі вони є рефлексивними. Це означає, що будь-якій інтенціональній когнітивній дії, яка перетворює сприйняття в предмет, передує участь суб'єкта трансцендентальної мовної гри. Розвиток лінгвістичних наук має більш виражений концептуальний характер і резонує з еволюцією філософії мови.

Одже, є достатньо підстав для використання методологічного потенціалу, що склався в сучасній лінгвістиці для розгляду соціокультурних трансформацій епохи глобалізації. «Коли мислителями відкидаються кумири класики – раціональність, свобода волі людини, апріорна мораль, гуманізм, у них залишається нове божество – мова, на яку покладається тепер відповідальність за все. Мова стає видимою, відчутною, вона перестає бути лише тінню розуму і перетворюється на проблем» [3, 5].

Вчені все більше схиляються до думки, що мовна реальність, яка являє собою сукупність мовних знаків, оточує людину в тому чи іншому середовищі, нерідко складається зі знаків різних природних мов, які не завжди повинні забезпечувати адекватну трансляцію інформації. Одна з причин цього – в застосовуваному інструментарії. За спостереженням А.А.Гіруцької, лінгвістичні методи дослідження «характеризуються насамперед рідкісним застосуванням інструментального експерименту і слабкою формалізацією доказів. Вільна інтерпретація різноманітного фактичного матеріалу за правилами формальної логіки і наукова інтуїція є характерними рисами лінгвістичних методів» [4, 270].

Водночас у самому процесі становлення лінгвістичних теорій і концепцій «розчинено» елементи методологічного підходу, ціннісне осмислення якого може бути продуктивним у дослідженні трансформації культури.

Необхідність розробки методології, адекватної складним процесам, які відбуваються в сучасній культурі, не викликає сумнівів дослідників. Стандарти, закладені в методологічних схемах постнекласичної науки, виявляються недієздатними в трансформаційному потоці культурних змін. Це стосується цілей діяльності, її засобів, особливостей дослідника, критеріїв результативності.

Додержання панівних у науці положень, які утверджують пріоритети новизни, істини, науковості, аксіоматичної форми

знання та ін., не виводить на рівень глибокого розуміння тенденцій у сучасній культурі. Практика, яка склалась у сфері гуманітарних наук з використання засобів герменевтики, спирається на людську суб'єктивність і дає змогу на основі загальних значущих інтерпретацій просуватися до конструктивного розуміння.

В епоху глобалізації дослідник повинен неявно враховувати опозиційні протиставлення. Досягнення природничих наук реалізуються в побудові цивілізації, оскільки відповідна методологія має чітку технічну орієнтацію. Гуманітарна сфера детермінує розвиток культури, а її методологічні засоби спрямовані на з'ясування смислів, цінностей, завдяки яким можна відстежувати тенденції розвитку культури.

У цьому плані багато надій пов'язувалися з герменевтикою як методологією розуміння і вченням про способи осягнення сенсу, в руслі якого сформувався адекватний понятійний апарат (передрозуміння, упередження, герменевтичне коло, інтерпретація, взаєморозуміння, передпроект). Герменевтичний підхід передбачає осягнення сенсу знаків, який міститься в словах, текстах, а також у речах, які виконують функції знаків, тобто містять інформацію.

Осягнення сенсу – це «не тільки процедура розуміння людьми одного одним, але й процес розуміння взагалі і являє собою подію мови – навіть тоді, коли мова йде про позамовні феномени або про притихлий і застиглий у буквах голос – подія мови, що відбувається в тому внутрішньому діалозі душі з самою собою» [5, 44], в якому дослідники вбачають сутність мислення. Закладені в мові традиції і способи розумової діяльності людей – це ті компоненти, які впливають на їх мовномислинневу і пізнавальну діяльність, лишають свій безперечний слід у герменевтичних методах. Оскільки будь-яка традиція неодмінно пов'язана з мовою, то в ній виражається те, що предметом і джерелом герменевтичного об'єкта є саме мова як структурний елемент культурного цілого.

Будь-яка наукова концепція існує завдяки формам і нормам конкретної мови і постає як організація наукового тексту. Тому однією з умов успішного пошуку в тій чи іншій сфері виступає розуміння ролі методологічного інструментарію, який склався в процесі дослідження мови. При цьому дослідник фактично виконує одночасно подвійне завдання: здійснює інтерпретацію наукових текстів, удосконалюючи свої уявлення про їх структурні особливості, і намагається враховувати соціокультурні, гуманістично орієнтовані пріоритети доступних практик.

Разом з тим процедури інтерпретації, які сприяють розумінню, ґрунтуються на людській суб'єктивності, що в методологічному плані передбачає узгодження деяких точок зору. Мова йде не про звернення до методології конвенціоналізму, а про цілеспрямовану роботу з експертною групою. Остання не є постійною за своїм складом, її трансформація визначається характером вирішення проблеми, тобто шляхом практичного з'ясування її сенсу. Фактично відбувається становлення потенційного комунікативного співтовариства.

Комунікативна складова під час дослідження поля культури засвідчує особливості методології розуміння сучасної культури. Ці особливості визначаються трьома основними факторами:

- темпом якісних трансформацій сучасної культури (інформаційна, цифрова, віртуальна);
- необхідністю застосування методологічних засобів, накопичених у процесі вивчення мови;
- формуванням сукупності адекватних рис дослідника і особливих процедур, що забезпечують продуктивну взаємодію.

Трансформація культури суттєво впливає на сприйняття і розуміння дійсності. «Тенденції сучасної соціокультурної ситуації, – пише А. Козін, – полягають у втраті відмінності між реальною і віртуальною дійсністю. Ця тенденція, як відомо, сильно відображена в постмодернізмі, який ламає межі між дійсністю і світом симулякрів» [6, 4]. Подібний взаємозв'язок культури і дійсності виявляє сукупність вимог як до методології дослідження поля культури, так і до якостей дослідника.

З огляду на це виникає негайна потреба в такому методологу нового типу, який здатний працювати в трансдисциплінарних ситуаціях, цілеспрямовано спілкуватися з експертами, володіти комплексом характеристик, які забезпечували б комунікацію в науково-технологічній та гуманітарній сферах.

Мета діяльності при цьому детермінується проблемою, про яку не завжди може бути інформований експерт або яка може поставати поза сферою його компетенції. Водночас тезаурус знань експерта може бути корисний для з'ясування окремих аспектів проблеми. При цьому слід підкреслити два важливих моменти:

- діяльність взаємодіючих суб'єктів спрямована на вирішення проблеми, а не на пошук істини або створення нового;
- формою взаємодії виступає конструктивний і неалгоритмізований діалог.

Саме в сучасній філософії, увідомленій як безконечний, безперервний діалог дослідників або як «комунікативне співтовариство», формуються підвалини розуміння інформаційно-продуктивного характеру епохи і трансформаційних процесів у культурі. У цьому контексті формуються особистість і риси дослідника. Ведучи з експертом діалог, дослідник виступає, по суті, як спеціаліст гуманітарій (психолог, гносеолог, методолог, когнітолог, культуролог), що вміє розв'язувати поставлені завдання, користуючись професійними знаннями. Оскільки продуктивні дії методолога обростають психологічними, когнітологічними та культурологічними рисами, що забезпечують креативний характер діяльності, то є достатньо підстав далі розглядати того, хто веде діалог, як креатора.

Основні завдання креатора полягають у тому, щоб:

- виразити, вербалізувати і відтак зробити доступними ті знання, якими неусвідомлено володіє і користується експерт;
- співвіднести здобуті знання з реальною проблемою, тобто передати інформацію творчим колективам для продуктивного використання.

За своїми сутнісними характеристиками, продуктивний контакт експерта з креатором схожий на сократичний діалог. У такому діалозі здійснюється спільна рефлексія креатора та експерта над знанням останнього, в якому (знанні) вирізняються особливі фрагменти, що допускають представлення у вигляді тексту, а також реалізується можливість фіксації емоційної складової. Діалог експерта з креатором постає як процес інтерв'ювання, відображений у відповідних протоколах і записях. Інтерв'ювання маю своєю передумовою певну попередню роботу креатора: ознайомлення з термінологією і предметною сферою, професійним жаргоном, цільові консультації з представниками користувачів, які дозволяють усвідомлено поділяти проблему на підпроблеми, тобто подавати її у вигляді послідовності питань. Інтелектуальний і культурний рівень креатора повинен дозволяти йому представляти у вигляді логічних суджень, рекомендацій, оцінювань, припущень те, що сам експерт не завжди здатний висловити вербально. При цьому професійні знання експерта розглядаються як особистісні, пережиті, що увійшли в структуру його свідомості. Тому креатор, який видобуває фактичні судження зі свідомості професіонала, орієнтований на збереження особистісного забарвлення смислових обертонів. Інформація про знання експерта не може бути передана користувачеві в рафінованому вигляді, тобто

як інструкція. Вона, скоріше, являє собою доступний матеріал, який може бути конструктивно осмислений або містити стимулюючий натяк, що передбачає активне включення механізмів інтуїції.

У науково-дослідницькому та інженерно-конструкторському середовищах склалася сукупність настанов, за якими мають відбуватися такі діалоги. А саме: креатор

1) не повинен вимагати від експерта обґрунтування висловлюваних суджень, а також не повинен сам їх критикувати. Небезпечно виробити у інтерв'юваного експерта критичну установку, яка звідфільтрувала ті знання експерта, їх джерело і підвалини, яких він не в змозі усвідомити;

2) повинен уміти створити сферу компетентності експерта, її «ядро» і «периферію», вміти не тільки охарактеризувати достовірність і значимість представлених знань, а й надавати їм чіткої форми;

3) повинен уміти задавати експертові ті питання, які сам експерт собі не задає, але на які тільки він може дати компетентну відповідь;

4) повинен уміти виявити установки і пресуппозиції експерта під час розбору окремих завдань. Не будучи професіоналом в певній галузі, він повинен вміти роглядати завдання, які розбираються, очима експерта, визначити, що той «бачить» в даній задачі і з якою пізнавальною установкою до неї підходить;

5) повинен сприяти тому, щоб у експерта виробилася установка на контакт. Бесіда з креатором має зміцнювати структуру пізнання експерта, а не витіснити вміст його підсвідомості. Саме тому треба застосовувати розпитування про мотиви, джерела і підвалини експертного знання;

6) не повинен стимулювати узагальнення одержуваних від експерта суджень, формулювань загальних принципів, оскільки інакше спотворилося б уявлення про його реальні знання і межі їх застосовності;

7) повинен охоче приймати від експерта знання, виражені у вигляді метафор, притч, евристики, які потребують подальшої інтерпретації й допускають неоднозначну розшифровку. Не слід вимагати такої розшифровки, яка знімала б багатозначність і смисловий вміст метафори від самого експерта;

8) повинен забезпечити зворотний зв'язок експерта з переданим ним знанням. Експертові слід демонструвати результати застосування до конкретних завдань тих знань, які він зумів в процесі інтерв'ю чітко сформулювати. У підсумку експерт може оцінити необхідність

доповнень або роз'яснень експонованих ним знань. У рамках цієї демонстрації експерт здатний повніше усвідомити ту структуру знань, яку він фактично використовує;

9) повинен усвідомлювати, що його робота з експертом змінює стан свідомості останнього. Це накладає на нього особливу професійну відповідальність;

10) повинен уміти викликати почуття емпатії і довіри в інтерв'юваного, зробити для нього контакт комфортним (необтяжливим). Експерт має усвідомити, що процес інтерв'ювання принесе йому певну користь: дозволить краще осягнути власне знання, допоможе зрозуміти їх соціальну значущість.

Реалізація усвідомлених вимог до креатора дає змогу реалізувати потенціал методології розуміння в полі досліджень культури. Це означає, що в ролі експертів можуть виступати культурознавці, культурологи і адепти культурософії. Кожен із них має своє бачення тенденцій, наявних у культурі, і відповідне розуміння характеру її єдності.

Отже, динаміка сучасної культури виявила передумови становлення адекватної методології, яка враховує напрацювання філософії науки та герменевтики, використовуючи при цьому комунікативні можливості, зафіксовані в пластах лінгвофілософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кривцун О.А.* Творческое сознание художника. – М., 2008. – 376 с.
2. *Фуко М.* Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Бр.Левченко. – К., 1996. – 208 с.
3. *Галчева А.М.* Философия языка. ПОЛИТ-ИЗ. – 2008. – 263 с.
4. *Гируцкий А.А.* Общее языкознание. – Минск, 2001. – 266 с.
5. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного. – М., 1991. – 368 с.
6. *Кезин А.В.* Радикальный конструктивизм: познание в «пещере» // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2004. – №4.

Форкош С.М. Становлення методології досліджень сучасної культури.

Сучасний стан досліджень культури, незважаючи на різноманітність різних підходів і методів їх здійснення, характеризується пріоритетом комунікативної складової як методологічного базису, на якому може бути створена методологія, адекватна нинішньому рівню культури. Однак спроби побудови такої методології не завершилися успіхом і не було накопичено необхідного феноменологічного знання з конкретних галузей

культури, з одного боку, а з іншого, – не вистачало розробок з методології досліджень у гуманітарних науках. Найбільш розвиненими з цього погляду виявилися науки, які утворилися на стику лінгвістики і філософії. Це – філософія гуманітарних знань, герменевтика і сама лінгвістика.

Аналіз методологічного потенціалу даних наук дає не тільки розуміння ролі комунікативної складової в дослідженні культури, але й можливість сформулювати конкретні вимоги до методолога, роль якого вже не обмежується методологічною рефлексією, а полягає в практичному залученні в формування самої комунікативної складової культурного середовища. Зрештою методолог стає «креатологом», наслідком чого є формування нових вимог до його діяльності, деякі з яких запропоновано в даній статті.

Ключові слова: герменевтика, культура, комунікація, креатор, лінгвістика, методологія.

Форкош С.М. Становление методологии исследований современной культуры.

Современное положение исследований культуры, несмотря на разнообразие различных подходов и методов их осуществления, характеризуется приоритетом коммуникативной составляющей как методологического базиса, на котором может быть выработана методология, адекватная нынешнему уровню культуры. Однако попытки построения такой методологии не завершились успехом: не были накоплены необходимые феноменологические знания конкретных областей культуры, с одной стороны, а с другой, – не хватало разработок по методологии исследований в гуманитарных науках. Наиболее развитыми в этом плане оказались науки, которые образовались на стыке лингвистики и философии. А это – философия гуманитарных знаний, герменевтика и сама лингвистика.

Анализ методологического потенциала данных наук дает не только понимание роли коммуникативной составляющей в исследовании культуры, но и возможность сформулировать конкретные требования для методолога роль которого уже не ограничивается методологической рефлексией, а и предполагает практическое вовлечение в формирования самой коммуникативной составляющей культурной среды. В результате методолог становится «креатологом», следствием чего является формирование новых требований к его деятельности, некоторые из которых предложены в данной статье.

Ключевые слова: герменевтика, культура, коммуникация, креатор, лингвистика, методология.

Forkosh S. Formation of the research methodology of modern culture.

The current situation of cultural studies, despite of the variety of different approaches and methods of research, are characterized by the priority

communication component as a methodological basis, which can be generated adequate methodology of modern culture. However, attempts to construct such a methodology has not been successful, because it does not have accumulated the necessary phenomenological knowledge of specific areas of culture on the one hand, and on the other hand, it is not enough research on the methodology of research in the humanities. The most developed in terms of methodology, the data for the purposes, appeared of science which were formed at the interface of linguistics and philosophy, and the philosophy of human knowledge, hermeneutics and linguistics itself.

Analysis of the methodological potential of data sciences lead not only for understanding the role of the communication components of the study of culture, but also makes it possible to formulate specific requirements for the methodology which role is not limited to the methodological reflection, but also suggests a practical involvement to the formation of the communication component of the cultural environment. As a result, methodologist becomes «creator» as a results it needs the formation of new requirements for its activities, some of which are proposed in this article.

Key words: hermeneutics, culture, communication, creator, linguistics, methodology.